

دانشگاه کاشان

۵۵۱

اسکان غیررسمی
پدیده‌ای در حال گسترش
در هزاره سوم

تألیف:

دکتر محسن سلیمان
(دانشیار دانشگاه کاشان)

محمود گنجی‌پور

امیر اشنویی

بهار ۱۳۹۲

سرشناسه	: شاطریان، محسن، ۱۳۴۳-
عنوان و نام پدیدآور	: اسکان غیررسمی پدیده‌ای در حال گسترش در هزاره سوم / تألیف محسن شاطریان، محمود گنجی‌پور، امیر اشنویی.
مشخصات نشر	: کاشان: دانشگاه کاشان، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۳۲۰ ص.: مصور.
فروست	: دانشگاه کاشان؛ ۵۵۱.
شابک	: 978-600-6898-07-0
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
موضوع	: حاشیه‌نشینی
موضوع	: حاشیه‌نشینی - ایران
موضوع	: حومه‌ها و حومه‌نشینی - ایران
سهم افزوده	: گنجی‌پور، محمود، ۱۳۶۳ -
شماره افزوده	: اشنویی، امیر، ۱۳۶۲ -
شناسه افزوده	: دانشگاه کاشان
رده‌بندی کتاب	: ۱۳۹۲ الف ۵۲ / اش / HT۳۵۱
رده‌بندی دیویی	: ۱۰۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۸۱

کاشان، ۶ کیلومتری بلوار قطب راه‌آبی، دانشگاه کاشان

Publication@kashanu.ac.ir

اسکان غیررسمی پدیده‌ای در حال گسترش در هزاره سوم	
دکتر محسن شاطریان، محمود گنجی‌پور، امیر اشنویی	
ویراستار:	سید محمدفرید ابوالوف
• چاپ اول ۱۳۹۲ کاشان	• شمارگان: ۱۰۰۰
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۹۸-۰۷-۰	ISBN: 978-600-6898-07-0

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۰	مقدمه
۲۵	فصل اول
۲۵	تعاریف و مفاهیم
۲۵	۱-۱. تعاریف حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی
۳۴	۲-۱. اسکان غیررسمی در جهان
۴۳	۳-۱. تاریخچه اسکان غیررسمی در ایران
۴۸	۴-۱. مدل‌های اسکان غیررسمی در ایران
۴۹	۵-۱. پیشینه مطالعات اسکان غیررسمی
۵۹	فصل دوم: دیدگاه‌های نظری
۵۹	۱-۲. بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره اسکان غیررسمی
۵۹	۱-۱-۲. دیدگاه اکولوژی (بوم‌شناختی)
۶۲	۲-۱-۲. دیدگاه لیبرالی
۶۶	۳-۱-۲. دیدگاه بنیادگرا
۷۳	۴-۱-۲. دیدگاه جامعه‌گرا
۷۴	۵-۱-۲. دیدگاه اقتصاد سیاسی فضا

۶-۱-۲. دیدگاه سیستمی.....	۷۹
۶-۱-۲. نظریات مهاجرت.....	۸۳
۶-۲. نتیجه گیری.....	۹۰
فصل سوم: ویژگی‌ها، علل شکل‌گیری، مراحل شکل‌گیری و پیامدهای سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۹۳
۱-۲. ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی شهری.....	۹۳
۱-۳. ویژگی‌های عمومی مناطق اسکان غیررسمی.....	۱۰۱
۲-۳. ویژگی‌های اقتصادی سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۱۱۶
۳-۱-۳. ویژگی‌های اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۱۲۰
۴-۱-۳. ویژگی‌های حقوقی سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۱۲۳
۵-۱-۳. ویژگی‌های باندی سکونتگاه‌های غیررسمی.....	۱۲۴
۲-۳. علل پیدایش اسکان‌های غیررسمی.....	۱۲۸
۱-۲-۳. علل حاشیه‌نشینی در سطح کلان.....	۱۳۰
۲-۲-۳. علل حاشیه‌نشینی در سطح خرد.....	۱۳۱
۳-۲-۳. عوامل ساختاری جامعه.....	۱۴۱
۴-۲-۳. علل سازمانی.....	۱۴۲
۵-۲-۳. فقدان سیستم‌های حمایتی و مشارکتی.....	۱۴۲
۶-۲-۳. فعالیت‌های باندهای (مافیایی) نامشروع زمین.....	۱۴۳
۷-۲-۳. ناکارآمدی سیاست‌های تأمین مسکن.....	۱۴۳
۸-۲-۳. غیرقابل استطاعت بودن واحدهای مسکونی برای فقرای شهری.....	۱۴۳
۹-۲-۳. عوامل تأثیرگذار در تشدید اسکان غیررسمی.....	۱۴۷
۳-۳. الگوها و مراحل شکل‌گیری اسکان غیررسمی.....	۱۴۹
۱-۳-۳. الگوهای رایج شکل‌گیری اسکان غیررسمی.....	۱۵۱
۲-۳-۳. مراحل شکل‌گیری اسکان غیررسمی.....	۱۵۶
۴-۳. پیامدهای اسکان غیررسمی.....	۱۵۹
۱-۴-۳. پیامدهای اجتماعی-فرهنگی اسکان غیررسمی.....	۱۶۰

فهرست مطالب ۷

۱۶۶	۱-۴-۳. ابعاد تأثیرگذار محیط زندگی بر ارتکاب جرایم
۱۶۹	۲-۴-۳. اسکان غیررسمی و گروه‌های آسیب‌پذیر
۱۷۲	۵-۳. پیامدهای سیاسی-امنیتی اسکان غیررسمی
۱۷۶	۶-۳. پیامدهای فضایی-کالبدی اسکان غیررسمی
۱۷۸	۷-۳. پیامدهای اقتصادی اسکان غیررسمی
۱۸۱	۱-۴-۴. مدل: اسکان غیررسمی در شهر آران و بیدگل
۱۸۱	۴-۴. معرفی شهرستان آران و بیدگل
۱۸۱	۱-۴-۴. موقعیت جغرافیایی شهرستان آران و بیدگل
۱۸۵	۲-۴-۴. تاریخچه شهرستان آران و بیدگل
۱۸۷	۱-۴-۴. توسعه فیزیکی شهرستان آران و بیدگل
۱۸۷	۲-۴-۴. سال ۱۳۴۰-۱۳۵۰ شمسی
۱۸۸	۳-۴-۴. سال‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۷ شمسی
۱۸۹	۴-۴-۴. از سال ۱۳۵۷ تاکنون
۱۸۹	۳-۴-۴. مطالعات جمعیتی
۱۹۰	۴-۴-۴. اسکان غیررسمی در منطقه یحیی آباد
۱۹۰	۱-۴-۴. موقعیت جغرافیایی یحیی آباد
۱۹۳	۲-۴-۴. شناخت ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی یحیی آباد
۲۱۰	۳-۴-۴. مطالعات جمعیتی و کالبدی یحیی آباد
۲۱۱	۱-۴-۴. تعداد جمعیت
۲۱۳	۲-۴-۴. نسبت جنسی
۲۱۵	۳-۴-۴. جوانان، بزرگسالان و سالمندان
۲۱۹	۴-۴-۴. هرم سنی جمعیت
۲۲۱	۵-۴-۴. بعد خانوار
۲۲۳	۶-۴-۴. وضعیت تأهل
۲۲۷	۷-۴-۴. منشأ جغرافیایی مهاجران

۲۳۳	۸.۳.۴.۴ فعالیت و اشتغال
۲۳۶	۹.۳.۴.۴ آموزش و سواد
۲۴۰	۱۰.۳.۴.۴ متوسط مساحت زیربنای واحدهای مسکونی
۲۴۶	۱۱.۳.۴.۴ خانوار در واحد مسکونی
۲۴۹	۱۲.۳.۴.۴ کمبود واحد مسکونی
۲۵۱	۱۳.۳.۴.۴ توسعه فیزیکی
۲۵۴	۱۱.۴.۴.۴ حریم رودخانه
۲۵۶	۴.۴.۴.۴ هندسازی حاشیه‌نشینی یحیی آباد
۲۵۶	۱.۴.۴.۳ مکان‌های
۲۵۹	۲.۴.۴.۳ امکانات و تأسیسات شهری
۲۶۰	۳.۴.۴.۳ مصالح ساختمانی
۲۶۱	۴.۴.۴.۳ ساخت و ساز در زمین‌های دولتی و اراضی دارای مشکل
۲۶۴	۵.۴.۴.۳ بهداشت
۲۶۶	۶.۴.۴.۳ فعالیت و سکونت
۲۶۷	۷.۴.۴.۳ ساخت و ساز جدید

فصل پنجم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری: برنامه‌ها و سیاست‌ها و مداخله در سکونتگاه‌های

۲۶۹	غیررسمی
۲۶۹	۱.۵ رویکردهای برخورد با سکونتگاه‌های غیررسمی
۲۷۱	۱.۱.۵ نادیده گرفتن
۲۷۲	۲.۱.۵ سیاست تخریب و پراکنش
۲۷۳	۳.۱.۵ ساخت مسکن اجتماعی یا مسکن متعارف
۲۷۳	۴.۱.۵ ارائه زمین و خدمات
۲۷۴	۵.۱.۵ آزادسازی و تثبیت اقتصادی
۲۷۵	۶.۱.۵ سیاست توانمندسازی
۲۷۶	۷.۱.۵ ارتقای محیطی

۲۷۶	۲-۵. برنامه‌های دولت ایران در سامان‌دهی اسکان غیررسمی
۲۷۷	۱-۲-۵. سیاست‌های کالبدی در سامان‌دهی اسکان غیررسمی (قبل از انقلاب اسلامی)
۲۷۷	۲-۲-۵. سیاست حمایتی در قالب تعاونی‌های مسکن (اوایل پیروزی انقلاب اسلامی)
۲۷۷	۳-۲-۵. سیاست زمین شهری (زمان جنگ تحمیلی)
۲۷۸	۴-۲-۵. سیاست‌های نظارتی به منظور بهبود اسکان غیررسمی (پس از جنگ تحمیلی)
۲۷۹	۵-۲-۵. سیاست ایجاد شهرهای جدید (دوران سازندگی)
۲۷۹	۶-۲-۵. سیاست بهسازی سکونتگاه‌های غیررسمی (مقارن با تأسیس سازمان عمران و بهسازی شهری)
۲۸۰	۷-۲-۵. سیاست توانمندسازی
۲۸۳	۳-۵. راهبرد راهکارها در منطقه یحیی آباد
۳۱۳	نمایه تخصصی

فهرست جداول

- جدول (۱-۱): درصد و تعداد جمعیت ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی در نواحی مختلف دنیا ۳۸
- جدول (۲-۱): نرخ رشد شهرها و سکونتگاه‌های غیررسمی به تفکیک نواحی مختلف ۳۹
- جدول (۱-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب جنس ۱۹۳
- جدول (۲-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب سن ۱۹۳
- جدول (۳-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب سطح سواد ۱۹۴
- جدول (۴-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب وضعیت شغلی ۱۹۴
- جدول (۵-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب وضعیت تأهل ۱۹۵
- جدول (۶-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب تعداد فرزندان ۱۹۵
- جدول (۷-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب تعداد خانوار ۱۹۶
- جدول (۸-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب سابقه سکونت ۱۹۶
- جدول (۹-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب بومی بودن ۱۹۷
- جدول (۱۰-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب ملیت ۱۹۷
- جدول (۱۱-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب قومیت ۱۹۸
- جدول (۱۲-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب مذهب ۱۹۸
- جدول (۱۳-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب علت مهاجرت ۱۹۹
- جدول (۱۴-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب علت انتخاب محل سکونت ۱۹۹
- جدول (۱۵-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب تمایل به ترک محل ۲۰۰
- جدول (۱۶-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب تمایل به ترک محل ۲۰۰
- جدول (۱۷-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب عدم تمایل به ترک محل ۲۰۱
- جدول (۱۸-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب نوع مسکن ۲۰۱
- جدول (۱۹-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب نوع سند مالکیت ۲۰۲
- جدول (۲۰-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب تعداد طبقه منزل ۲۰۳
- جدول (۲۱-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب تعداد اتاق ۲۰۳
- جدول (۲۲-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب نوع مصالح ۲۰۳
- جدول (۲۳-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب میزان برخورداری از امکانات خدماتی ۲۰۴
- جدول (۲۴-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب طبقه اجتماعی اقتصادی ۲۰۴
- جدول (۲۵-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب مشارکت اجتماعی ۲۰۵
- جدول (۲۶-۴): فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب فعالیت گروهی ۲۰۵

جدول (۲۷-۴): فراوانی و درصد پاسخ گویان بر حسب عامل بزهکاری.....	۲۰۶
جدول (۲۸-۴): فراوانی و درصد پاسخ گویان بر حسب تنش های خانوادگی.....	۲۰۶
جدول (۲۹-۴): فراوانی و درصد پاسخ گویان بر حسب طلاق.....	۲۰۷
جدول (۳۰-۴): فراوانی و درصد پاسخ گویان بر حسب جرم و زندانی شدن.....	۲۰۷
جدول (۳۱-۴): فراوانی و درصد پاسخ گویان بر حسب وجود معتاد.....	۲۰۷
جدول (۳۲-۴): فراوانی و درصد پاسخ گویان بر حسب نوع گذران اوقات فراغت.....	۲۰۸
جدول (۳۳-۴): توزیع فراوانی پاسخ گویان بر حسب گرایش به انحراف و کجروی اجتماعی.....	۲۰۹
جدول (۳۴-۴): جمعیت گروه های سنی.....	۲۱۵
جدول (۳۵-۴): گسترش فیزیکی منطقه حاشیه نشین یحیی آباد.....	۲۵۲
جدول (۳۶-۴): محل و حداکثر عرض حریم مسیل یحیی آباد.....	۲۵۴
جدول (۱): توزیع سبای برخورد با سکونتگاه های غیررسمی.....	۲۷۱
جدول (۲۵): جدول موضوعی، موضعی و اجرایی مرتبط با اهداف طرح.....	۲۸۴

فهرست نمودار

- نمودار (۱-۱): جمعیت حاشیه نشین بین سال های ۱۹۹۰-۲۰۲۰ ..... ۳۹
- نمودار (۱-۴): جمعیت شهر آران و بیدگل به تفکیک جنس ۱۸۹
- نمودار (۲-۴): جمعیت شهر آران و بیدگل بر حسب سواد ۱۹۰
- نمودار (۳-۴): هرم سنی یحیی آباد (بر حسب نفر) ۲۲۰

فهرست نقشه‌ها

نقشه (۱-۱): جمعیت شهری و درصد جمعیت حاشیه‌نشین در جهان در سال ۲۰۰۱.....	۴۰
نقشه (۲-۱): جمعیت شهری و درصد جمعیت حاشیه‌نشین در کشورهای آسیایی در سال ۲۰۰۱.....	۴۱
نقشه (۳-۱): جمعیت شهری و درصد جمعیت حاشیه‌نشین در کشورهای آمریکای لاتین در سال ۲۰۰۱.....	۴۱
نقشه (۴-۱): جمعیت شهری و درصد جمعیت حاشیه‌نشین در کشورهای آفریقایی در سال ۲۰۰۱.....	۴۲
نقشه (۱-۴): موقعیت استان اصفهان و شهرستان آران و بیدگل.....	۱۸۲
نقشه (۲-۴): موقعیت شهر آران و بیدگل.....	۱۸۴
نقشه (۳-۴): موقعیت بحی آباد.....	۱۹۱
نقشه (۴-۴): توزیع فضایی جمعیت کل.....	۲۱۲
نقشه (۵-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب نسبت جنسی.....	۲۱۴
نقشه (۶-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب گروه سنی جوانان.....	۲۱۶
نقشه (۷-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب گروه سنی بزرگسالان.....	۲۱۷
نقشه (۸-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب گروه سنی سالمندان.....	۲۱۸
نقشه (۹-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب بعد خانوار.....	۲۲۲
نقشه (۱۰-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب وضعیت اشتغال.....	۲۲۴
نقشه (۱۱-۴): توزیع فضایی جمعیت بر اساس جنسیت و اثر فوت و طلاق.....	۲۲۵
نقشه (۱۲-۴): توزیع فضایی جمعیت بر اساس جمعیت هرگز ازدواج نکرده.....	۲۲۶
نقشه (۱۳-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب جمعیت مهاجران.....	۲۲۹
نقشه (۱۴-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب نسبت جنسی مهاجران.....	۲۳۰
نقشه (۱۵-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب مهاجران خارجی (مهاجرت و شهروندان دیگر).....	۲۳۱
نقشه (۱۶-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب مهاجرت‌های خارجی (مهاجرت از خارج کشور).....	۲۳۲
نقشه (۱۷-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب جمعیت شاغل.....	۲۳۴
نقشه (۱۸-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب مردان شاغل.....	۲۳۵
نقشه (۱۹-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب جمعیت باسوادان ۶ ساله و بیشتر.....	۲۳۷
نقشه (۲۰-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب نسبت جنسی باسوادان.....	۲۳۸
نقشه (۲۱-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب جمعیت محصل.....	۲۳۹
نقشه (۲۲-۴): توزیع فضایی تعداد کل واحدهای مسکونی.....	۲۴۱
نقشه (۲۳-۴): توزیع فضایی تعداد واحدهای مسکونی کمتر از ۵۰ متر.....	۲۴۲
نقشه (۲۴-۴): توزیع فضایی تعداد واحدهای مسکونی بین ۵۱ تا ۸۰ متر.....	۲۴۳

- نقشه (۲۵-۴): توزیع فضایی تعداد واحدهای مسکونی بین ۱۵۰-۸۱ متر ۲۴۴
- نقشه (۲۶-۴): توزیع فضایی تعداد واحدهای مسکونی بین ۳۰۰-۱۵۱ متر ۲۴۵
- نقشه (۲۷-۴): توزیع فضایی جمعیت بر حسب واحد مسکونی ۲۴۷
- نقشه (۲۸-۴): توزیع فضایی خانوار بر حسب واحد مسکونی ۲۴۸
- نقشه (۲۹-۴): توزیع فضایی کمبود واحد مسکونی ۲۵۰
- نقشه (۳۰-۴): توسعه فیزیکی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ ..... ۲۵۲
- نقشه (۳۱-۴): حریم رودخانه یحیی آباد ۲۵۵

سخن غلامین

منت خدای بزرگوار که به ما نعمت وجود ارزانی داشت و در آفرینش هستی که برخاسته از حکمت الهی است برای انسان آنچنان ارزش و اهمیتی قایل شد که او را اشرف مخلوقات خواند.

بدون تردید انسان در برابر این عظمت الهی، مسئولیتی بس سنگین نسبت به خود و عالم هستی دارد و برای همین ابر و باد و مه و خورشید و فلک مسخر او شده و آبادانی زمین وفق آیه مبارکه «هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَغْفِرُكُمْ فِيهَا» از انسان برآمده از زمین خواسته شده است.

در این باره هر آنچه بتواند به تداوم حیات بشر بینجامد، انسان را به سوی کمال رهنمون سازد، دارای آنچنان ارزشی خواهد شد که اجر و ارج آن از سوی خداوند متعال مقدّر شده است.

زیست انسان‌ها و ایجاد سرپناه و محل امن و ایمن برای زندگی و ارائه خدمات مناسب، که می‌تواند در ثبات رفتارهای اجتماعی و فرهنگی اثرگذار باشد، از حداقل حقوق هر شهروند است که در قانون اساسی کشور نیز بدان اشاره شده است.

با این وصف و علی‌رغم تلاش فراوان و قابل تقدیر برای برآورده شدن امر سکونت شهروندان، شاید هنوز خیلی‌ها از این حداقل بی‌بهره‌اند یا از مسکن مطلوب برخوردار نیستند.

در حاشیه بسیاری از آبادی‌های خوب، هنوز سکونتگاه‌هایی وجود دارند که در عین پناهدمی و سکونت به برخی از طبقات اجتماع، حداقل سکینه و آرامش را نیز برای آنان فراهم نمی‌سازند.

تلاش برای تغییر نگرش دست‌اندرکاران و افزایش آگاهی مسئولان و متولیان برای تصمیم‌گیری‌های اساسی در این مقوله، امری ارزشمند است که جز از ذهن‌های آگاه و دانا و معتقد به زیست واقعی بشر بر نمی‌آید.

در این میان، کوشش علمی برای هموار ساختن راه بهتر زیستن آدمیان، مصداق واقعی همان تکلیف الهی است که بر عهده افراد بشر برآمده از زمین، نهاده شده است. نواز حاضری که به معرفی یکی از مراکز زیست طبقات کم‌درآمد و آسیب‌پذیر از حوزه شهرستان اراک در بیدار پرداخته است، حاصل اهتمام و وسواس علمی مؤلفان این پژوهش در حوزه مدیریت شهری است که ضمن سپاس از آن بزرگواران، نظر علاقه‌مندان را به مطالعه این سطور به منظور آشنایی بیشتر با افکار و طرح‌های اجرایی مناسب در راستای ارائه خدمات به جامعه هدف ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی جلب می‌کند.

مقداد نمکی

مدیرعامل شرکت

انجمن بافت تاریخی و فرسوده

آراک و بیدگل

پدیده اسکان غیررسمی از زمان پیدایش انقلاب صنعتی در شهرهای کشورهای توسعه یافته پدیدار شد. تبعیض در کشورهای در حال توسعه و جهان سوم به شکلی حادثر گسترش پیدا کرد. مسئولین دولتی با این پدیده به صورت های متفاوتی برخورد کرده اند. مکاتب فکری مختلف دیدگاه ها و نظریات متفاوتی را برای از بین بردن این معضل ارائه داده اند. بعضی از این دیدگاه ها بدون توجه به عمق و ریشه و علت یابی پدیده اسکان غیررسمی به دنبال روش کردن صورت مسئله از طریق تخریب این سکونتگاه ها برآمدند و بعضی با اعتقاد به دست های پنهان بازار برای ایجاد توازن، زمینه نادیده انگاری وجود و توسعه این نوع سکونتگاه ها را فراهم کردند و برخی دیگر تغییرات ساختاری در نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را تنها راه حل این مشکل برای از بین بردن این معضل دانسته اند. با وجود این، با گذشت زمان آنچه شاهد هستیم در کشورهای مختلف تنها نام آن از حلبی آباد به حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی تغییر یافته است. تنها از گسترش این پدیده کاسته نشده، بلکه همچون یک اپیدمی از شهرهای بزرگ و متوسط به شهرهای میانی و متوسط کوچک سرایت کرده است. نکته مهم این است که هرچند پدیده حاشیه نشینی در تمام شهرهای دنیا وجود دارد، نحوه سامان دهی و برخورد با آن ها با یکدیگر متفاوت است، زیرا گسترش جغرافیایی هر پدیده، با توجه به شرایط محیطی، ویژگی های منحصربه فردی را به وجود می آورد که ناشی از شرایط خاص آن مکان جغرافیایی است؛ لذا راه حل هر مکان باید متناسب با ویژگی های جغرافیایی آن مکان باشد.

بنابراین نمی‌توان برای تمام مناطق حتی در یک کشور از یک نسخه واحد استفاده کرد. در این کتاب سعی شده است با استفاده از منابع مختلف داخلی و خارجی، چارچوبی برای شناخت این پدیده تنظیم شود و نمونه‌ای از گسترش اسکان غیررسمی در شهر متوسط کوچک آران و بیدگل به تصویر کشیده شود.

فصول پنج‌گانه این کتاب به شرح زیر است. در فصل اول به کلیات مسئله اسکان غیررسمی شامل مقدمه، تعاریف، پیشینه و تاریخچه پرداخته شده است. فصل دوم شامل دیدگاه‌ها و نظریات مربوط به اسکان غیررسمی می‌باشد. در فصل سوم، ویژگی‌ها، مراحل شکل‌گیری، علل شکل‌گیری و پیامدهای سکونتگاه‌های غیررسمی بیان شده است. در فصل چهارم پدیده اسکان غیررسمی در یک شهر متوسط کوچک در حاشیه کویر ایران مرکزی - شهر آران و بیدگل - بررسی شده است و در فصل پنجم برنامه‌ها و سیاست‌های اسکان غیررسمی - راهبردهای مربوط به اسکان غیررسمی مطرح شده است. بدون شک کتاب حاضر از اشکال خیریه و خیریت و خوانندگان محترم می‌توانند نظریات ارزشمند خود را با نویسندگان در میان بگذارند. در حاشیه‌های بعدی مورد ملاحظه قرار گیرد. مؤلفان پیش‌تر از تمامی خوانندگان و منتقدان عمل تشکر می‌کنند.

در اینجا لازم است به مصداق قرآنی «لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقُ لِمَ يَشْكُرِ الْخَالِقُ» از کلیه کسانی که زمینه‌های چاپ کتاب را فراهم آورده‌اند، تشکر و قدردانی گردد. از توجهات بی‌شائبه و ارزشمند مدیرعامل محترم شرکت احیای بافت فرسوده آران و بیدگل، جناب آقای مقصداد نمکی و همکاری جناب آقای محمد سرکاری و همچنین از مسئولان محترم شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران و شرکت عمران و مسکن‌سازان استان اصفهان سپاس‌گزاری می‌شود.

از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه جناب آقای دکتر مجید منعم‌زاده و مسئولان محترم انتشارات دانشگاه کاشان که برای چاپ کتاب مساعدت و همکاری لازم می‌نموده‌اند، صمیمانه سپاس‌گزاری می‌گردد.

از آقای سید محمدفرید راستگوفر، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی که با دقت نظر و صرف وقت، ویراستاری ادبی این کتاب را به انجام رسانیده و همچنین از آقای علی محمد یوسفیان که هماهنگی لازم را برای جمع‌آوری داده‌ها به عمل آورده‌اند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

کتاب حاضر می‌تواند منبعی مفید در مطالعات شهری برای دانشجویان جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، علوم اجتماعی، شهرسازی و مدیریت شهری به حساب آید. همچنین امید است این کتاب مورد توجه اساتید، دانشجویان، مهندسان مشاور شهرسازی و کلیه مراکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای و مسئولان مربوط قرار گیرد.

دکتر محسن شاطریان

محمود گنجی‌پور

امیر آشنویی *

دانشگاه کاشان ۱۳۹۲

توسعه شهرنشینی و افزایش مناطق کلان شهری در کشورهای جهان سوم با توسعه شهرنشینی در کشورهای صنعتی غرب - که از فردای انقلاب صنعتی در کشورهای مذکور آغاز گردید - بسیار متفاوت است. هجوم سیل آسای روستاییان به شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ در کشورهای در حال توسعه باید از یک سو در از هم پاشیده شدن نظام های سنتی تولید روستایی و از سوی دیگر نبود فرصت های شغلی مناسب و گذراندن بهتر زندگی در شهر جست وجو کرد. (ربانی، سلاتری و یآوری، ۱۳۸۳، ص ۱۵۴) بنابراین، مفهوم حاشیه نشینی به معنای عام، شامل تمام کسانی است که در محدوده اقتصادی شهر ساکن اند، ولی جذب اقتصاد شهری نشده اند. (حاتمی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۱) مناطق زاغه نشین، آلونک نشین و در مفهوم کلی تر حاشیه نشین، بخش های فراموش شده از شهر هستند که مانند قارچ در حاشیه شهرها رشد می کنند و به آنها آپاندیس نواحی حاشیه های گندابی گفته می شود که وضعیت زندگی و مسکن در آنجا به شدت پائین و نامناسب است. (هادیزاده بزاز، ۱۳۸۲)

معمولاً اسکان های غیررسمی در مکان هایی پدید می آیند که به هیچ عنوان برای سکونت انسان مناسب نیستند. اغلب این سکونتگاه ها بر روی زمین های حاشیه ای شهر واقع شده اند که ارزش بسیار کمی دارند؛ مناطقی مانند دامنه تپه های اطراف شهر، زمین های اطراف محل انباشت زباله های شهری، زیر کابل های فشار قوی، حاشیه رودخانه ها و نیز مکان هایی که در معرض خطر سیل بوده و سیلاب های موسمی در آن رخ می دهد.

بنابراین، حاشیه‌نشینی نتیجه کاربری اراضی نابرابر بین بخش‌های مختلف شهری است که به صورت‌های مختلف زمین‌ها را خارج از محدوده‌ها در اشغال خود دارند. (همان)

وضعیت فیزیکی- کالبدی این زاغه‌ها شامل نبود تسهیلات مناسب زندگی، کمبود خدمات اولیه زیربنایی، محیط زیست آلوده و غیر بهداشتی می‌شود. همچنین در این محل‌ها درصد بالایی از بی‌سواد، بیکاری جنایت و ناهنجاری‌های روانی مشاهده می‌شود. حاشیه‌نشینی به نوعی از زندگی اطلاق می‌شود که با سه شیوه رایج زندگی یعنی شهری، روستایی و عشایری متفاوت است و همراه با ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی مخصوص به خود، بافت فیزیکی معینی را به وجود می‌آورد. (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۷۰، ص ۶۴) حاشیه‌نشینی کسانی هستند که در سکونتگاه‌های غیر متعارف با ساکنان بافت اصلی شهر زندگی می‌کنند. گروه‌های یاد شده بیشتر بر اثر نیروهای دافعه خاستگاه، مانند فقر و بیکاری و به میزان کمتری بر اثر عوامل جاذبه شهری از زادگاه خود روستا، ایل و شهر رانده شده و به شهرهای دیگر روستایی می‌آیند. (پورخاتون و نیک‌طبع، ۱۳۹۰، ص ۱۵) از آنجا که اکثر این گروه‌ها بی‌سوادند، و زندگی «زم» برای جذب در بازار کار شهر ندارند، عامل پسران شهری نیز آن‌ها را از شهر رانده و به حاشیه‌نشینی کشانده است. از خصوصیات مناطق حاشیه‌نشین می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- منطقه واحدهای مسکونی در حال ویران، فرسوده و با تجهیزات ناقص در حاشیه

شهرها؛

- تسلط فرهنگ فقر در منطقه و ایجاد خرده‌فرهنگ‌های خاص در این مناطق؛

- شهرک‌های چسبیده به شهر با مواد و مصالح کم دوام ساخت‌های

- گوشه‌گیری مردم منطقه از زندگی شهری. (محسنی تبریزی، ۱۳۸۷، ص ۸۰)

(۱۳۸۷، ص ۸۰)

در نتیجه، رشد شتابان شهرنشینی و افزایش میزان مهاجرت روستائیان به شهر مسئله حاشیه‌نشینی و مسکن نامناسب را پدید آورده است. (ربانی، کلاتری و یاوری، ۱۳۸۳، ص ۱۲۰) در اثر مهاجرت، ترکیب جمعیت شهرهای بزرگ به کلی جنبه طبیعی خود را از دست می‌دهد. (عناستانی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۴) مهاجرت‌های روستایی و رشد سریع شهرنشینی و ظهور حلبی آبادها، کمبودها و مضایق زندگی شهری، کمبود مسکن و نارسایی‌های آن همراه با رشد بیکاری و عدم اشتغال مناسب، زمینه جرم‌زایی و آسیب‌های اجتماعی را

فراهم ساخته است. هم‌زمان با افزایش مکان‌های آلوده‌نشین، شاهد گسترش بی‌رویه نابرابری‌های اجتماعی، فقر، بیکاری، بی‌سوادی، بزهکاری و تفاوت‌های فرهنگی هستیم. در ایران، حلبی‌آبادها مکان دائمی فقرا بوده است، زیرا آن‌ها صاحب خانه‌ای نیستند و در کپرها زندگی می‌کنند. در ارتباط با حیات اقتصادی، ساکنان حلبی‌آبادها در شهرها کار می‌کنند، به‌خصوص در بخش ساختمان‌سازی اشتغال دارند یا به خرید و فروش سیگار و مواد مخدر اقدام می‌نمایند. (ربانی، کلانتری و یاور، ۱۳۸۳، ص ۱۳۵) مطالعات متعدد انجام شده در شهرهای مختلف نشان می‌دهد اگرچه سابقه حاشیه‌نشینی در شهرهای ایران به سال‌های ۱۳۱۰ باز می‌گردد، شدت و رواج آن در دهه‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۰ بوده است. ویژگی کلی حلبی‌آبادها را می‌توان در سکونت‌های جمعی و متراکم، مقررات، همبستگی و فرهنگ خاص آن‌ها یافت. امروزه، شکل‌های کلاسیک حاشیه‌نشینی فقیرانه مانند کپرنشینی، زاغه‌نشینی و حلبی‌آبادها در حال گسترش هستند.

افزایش میزان جرایم در سال‌های اخیر در کشور ما تصادفی نیست و در گسترش شتابان حاشیه‌نشینی شهری ریشه دارد. به بیان علت، کلان‌شهرهای کشور با جاذبه‌های اقتصادی-فرهنگی در معرض خطر، ریشه‌ها را آیند افزایش جمعیت مهاجر آن مناطق، سرعتی بی‌سابقه دارد. جمعیت ایران به عنوان شانزدهمین کشور پرجمعیت جهان طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۸۵ حدود ۶/۳ برابر افزایش یافته، در حالی که این رشد برای جمعیت جهان کمتر از ۲/۲ برابر بوده است. رشد جمعیت سری‌شماری طی همین مدت (۵۰ سال) بیش از ۷ برابر بوده است. (روزنامه همشهری، ۱۳۸۵)

در خوش‌بینانه‌ترین برآوردها از جمعیت ۹۵۰ میلیون نفر حاشیه‌نشین در جهان (بیش از ۱۵ درصد جمعیت جهان) ۷ میلیون آن (۱۰ درصد) در کشور زندگی می‌کنند؛ به یاد بیاوریم که حدود ۴۰ میلیون نفر از جمعیت کشور در شهرها زندگی می‌کنند. با سال پیش فقر روستایی فقر غالب در ایران بود، امروز این فقر شهری است که چالش و ریشه فقر است و برنامه‌های توسعه ملی است. (روزنامه ابتکار، ۱۳۸۸)

با توجه به موارد گفته شده، لازم به یادآوری است که بر اساس مطالعات سازمان ملل «حاشیه‌نشینی و آلوده‌نشین چالش اصلی هزاره سوم خواهد بود». (رحمانی، ۱۳۸۵، ص ۱۶) طبق آمار این نهاد، در سال ۲۰۰۱ از ۹۲۰ میلیون جمعیت حاشیه‌نشین شهری جهان، ۴۵ میلیون آن (یعنی ۶ درصد) در کشورهای توسعه‌یافته ساکن بوده‌اند و ۸۶۰ میلیون دیگر

(یعنی ۴۳ درصد) جمعیت شهری، در آلودگی‌های کشورهای در حال توسعه زندگی می‌کرده‌اند. همین درصد برای کشورهای غرب آسیا - که ایران نیز جزء آن‌هاست - ۳۵ درصد جمعیت شهری ذکر شده است.

در سال ۲۰۲۰ رقم کل اسکان غیررسمی شهری جهان حدود ۱۴۰۰ میلیون نفر افزایش خواهد یافت. میزان افزایش اسکان غیررسمی کشورهای صنعتی ثروتمند در این مدت حدود پنج میلیون نفر و حجم جمعیت آلودگی‌ناشین جهان در حال توسعه به رقم ۱۳۵۵ میلیون نفر خواهد رسید که از این مقدار حدود ۷۵ میلیون نفر از آن به کشورهای غرب آسیا تعلق خواهد داشت. به راستی سهم اسکان غیررسمی کشورمان در سال ۲۰۲۰ چقدر خواهد بود؟ آیا باید را جدی می‌گیریم؟